

Іван Федоров

Ioannes Fedorowicz Moschus
Typographus Graecus et Scla-
uonicus

ДЕПАРТАМЕНТ КУЛЬТУРИ ВИКОНАВЧОГО ОРГАНУ КИЇВСЬКОЇ
МІСЬКОЇ РАДИ (КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ)
Публічна бібліотека ім. Лесі Українки для дорослих м. Києва
Відділ електронних ресурсів та довідково-бібліографічного обслуговування

Перші друковані книги в Україні

(до 450-річчя з часу видання у Львові Іваном Федоровим
«Апостола» і «Букваря» (1574 р.)

Бібліографічний список

2024

Перші друковані книги в Україні (до 450-річчя з часу видання у Львові Іваном Федоровим «Апостола» і «Букваря» (1574 р.) : бібліогр. список / упоряд. С. Денисова ; ред. Т. Гніда ; КМДА, Департамент культури ; Публ. б-ка ім. Лесі Українки для дорослих м. Києва, відділ електронних ресурсів та довідково-бібліографічного обслуговування. – Київ, 2024. – 14 с.

Всі фото взяті з відкритих джерел мережі «Інтернет»

Упорядник: С. Денисова

Бібліограф-редактор: Т. Гніда

Телефони для довідок : 486-01-46, +38 (068) 139-31-41

e-mail : 4bibliograf4@gmail.com

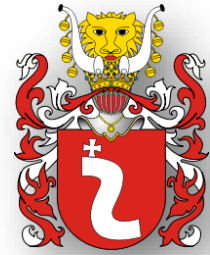
Іван Федорович (Іван Федоров, Іван Федоров син Москвин, Іван Московитин, Іван Друкар) – одна з найпомітніших постатей українського книгодрукування. Відомостей про його життя збереглося небагато.

Народився він близько 1510 року, але місце його народження до сьогодні достеменно невідоме. Більшість учених, українських та білоруських істориків, вважають, що Іван Федорович з'явився на світ на теренах Великого князівства Литовського (на території сучасної Білорусі).

Також є гіпотеза, що Федоров походить з дрібної західнобілоруської шляхти. На користь цього припущення, дослідники приводять той аргумент, що у власному друкарському знакові Іван Федоров використовував білоруський шляхетний герб роду Рагоза (Ragoza) «Шранява». Між іншим цей герб належав понад 290 родам Білорусі, України, Литви, Польщі, зокрема таким відомим родам, як Потоцькі, Кміти та Богуни.

*Друкарський знак
Івана Федорова*

*Родовий герб
«Шранява»*

Відомостей про життя Івана Федорова збереглося небагато, проте відомо, що він, навчався у краківському Ягеллонському університеті з 1529 по 1532 роки. Цей вуз був у ті часи навчальним закладом, що стояв на рівні з Оксфордом і Сорбонною. Євген Немировський, історик, вчений-книгознавець, знайшов підтвердження про те, що він у 1529 році записався до університету, сплативши відповідну суму (запис в «промоційній книзі» Ягеллонського університету на ім'я Johannes Theodori Moscus (Іван Федор Москвитин), а у 1532 р. – його ім'я у списку осіб, що стали бакалаврами вільних мистецтв.

Перші достовірні відомості про діяльність Федорова в Москві містяться в післямові до «Апостола» (московського) 1564 року, де повідомляється, як за розпорядженням Івана Грозного диякон кремлівської церкви Миколи Гостунського Іван Федоров і Петро Тимофіїв Мстиславець (можливо, виходець з білоруського міста Мстиславля) приступили до видання першої датованої російської книги. В 1565 – 1568 рр. з невідомих причин вони покинули Москву і опинилися в Великому Князівстві Литовському, в маєтку відомого прибічника православ'я, великого гетьмана литовського Г. Ходкевича. Але і тут вони затримався недовго.

У 1572 році Івану Федорову довелося покинути Заблудово. Перебрався він до Львова і оселився у передмісті – на [Підзамчі](#). У монастирі святого Онуфрія заснував друкарню, допомогло йому в цьому Львівське братство. Частина обладнання для друкарні майстер привіз із собою, а дещо треба було доробити на місці. Коштів не було, тому звертався до заможних людей, але все ж таки допомогу отримав від простих містян – ремісників, дрібних купців.

Наприкінці лютого 1573-го він розпочав друкування своєї першої у Львові книги «Апостол». Роботу завершив вже 15 лютого 1574 р.

«Апостол» 1574 р.

Видрукований львівський «Апостол» був великим форматом – в аркуш. Складається він із 278 аркушів – 14 нумерованих та 264 пронумерованих кириличними цифрами. Титул у виданні відсутній. Повні сторінки містять по 25 рядків основного тексту та 2-3 рядки над текстом або під ним.

Текст Апостола 1574 р. повторює московський «Апостол». Але ж таки є невеличкі відмінності. Книга відкривається двома текстами, яких не було у московському виданні Апостола 1564 р.: «Сказанням» єп.

Єпіфанія Кіпрського про 12 апостолів і короткою хронологічною таблицею, в якій перераховуються найважливіші події життя апостола Павла. Завершує львівський Апостол 1574 р. післямова Івана Федорова, яка була названа першодрукарем «Повістю откуду начася и како совершися друкарня сия». В ній І. Федоров ділиться враженнями про стан справ у книгодрукуванні на українських територіях

і не лише, розкриває певні моменти зі своєї біографії, розказує про труднощі, з якими зустрічався на обраному ним шляху. Автобіографічні матеріали тут підпорядковані публіцистичній меті: підняти соціальний престиж друкарства, розкрити його значення для суспільства і тим самим створити сприятливий клімат для видавничої діяльності. «Повість» – це історичне свідчення ключового учасника подій. Її прийнято вважати одним із перших мемуарів у письмовій традиції східних слов'ян. Ця післямова також свідчить про неординарні літературні здібності автора.

Художнє оформлення львівського «Апостола» суттєво відрізнялося від

Герб Г. Ходкевича

його попередника. Загалом у виданні «Апостола» 1574 р. містяться три повнолистові гравюри на дереві. На початку книги розміщено ксилографію із зображенням герба покровителя І. Федорова гетьмана Великого князівства литовського Григорія Ходкевича, перед текстом «Дій», на початку основного тексту – гравюра із зображенням апостола Луки, а наприкінці книги – герб

Гравюра з зображенням Св. Луки

Львова з особистим друкарським

Друкарська марка
І. Федорова

знаком Івана Федорова. Під друкарською маркою набрано підпис: «Іоанн Федорович друкар москвітін». Гравюри герба Ходкевича та друкарської марки було виготовлено спеціально для львівського видання «Апостола». Елементи художнього оформлення були такі, що повторювали московські, і такі, що не використовувалися Федоровим у попередніх виданнях, створення яких пов'язане з Україною.

Львівський «Апостол» являє собою велику наукову й історичну цінність як первенець книгодрукування в Україні.

Львівський «Апостол» був виданий достатньо великим тиражем – у межах 1000-1200 примірників. На сьогоднішній день відомо більше 100 з них. Примірники «Апостола» є практично в усіх найбільших книгозбірнях України – у Києві, Львові, Харкові, Дніпрі тощо. П'ять із них зберігаються у відділі стародруків і рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. На жаль, чотири примірники дефектні. Лише в одному з них є початковий аркуш із гербом Г. Ходкевича, у двох – гравюра із зображенням євангеліста Луки, ще в одному – кінцевий аркуш із гербом Львова з друкарською маркою Федорова.

Є примірники видання у Росії, Польщі, Болгарії, США та інших країнах.

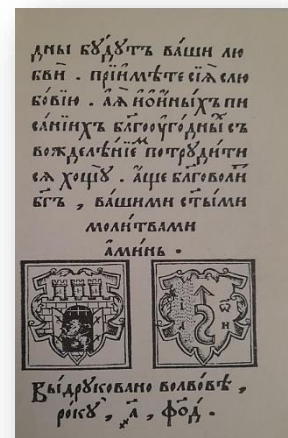
Перша сторінка
«Букваря» 1574 р.

Одночасно з «Апостолом» того ж 1574-го Іван Федоров видає менше й дешевше «ходове» видання – «Буквар» (або Граматика Івана Федорова). Його ще називають азбукою і граматиною, оскільки книга не має ніякого заголовка. Складений він з п'яти восьмиаркушевих зошитів та налічує 80 сторінок. Деякі його сторінки прикрашені характерними для видань Івана Федорова заставками у вигляді рослинних орнаментів. На першій сторінці розміщені малі літери кирилиці. На другій – алфавіт, який надруковано у зворотному порядку.

Буквар складається з двох частин: азбуки та матеріалу для читання і заучування напам'ять молитв: Символу віри, уривків з Притч Соломона й апостольських послань, підібраних як поради для батьків, учителів і учнів.

Написаний буквар старослов'янською мовою. Це був перший буквар на східно-слов'янських землях.

Із надрукованих Федоровим 2 тис. примірників «Букваря» до нашого часу збереглися два неповних екземпляри. Вони

Зображення герба Львова
і друкарського знака Івана
Федорова

зберігаються у Королівській бібліотеці Копенгагена та у Гарвардському університеті, що у США.

Важливість львівського «Апостола» і «Букваря» для українського народу важко переоцінити. Їх видання Іваном Федоровим сприяло появі інших друкованих видань, відкрило шлях до їх масового поширення на території сучасної України, заклавши основи для розвитку українського книгодрукування.

Ці книги стали відправною точкою для розвитку української літературної мови, посприяли поширенню освіти та підвищенню грамотності серед населення. Вони допомогла закласти основи національної ідентичності, підкресливши унікальність української культури та мови.

«Апостол» 1574 р.

1.

[Апостол](#). – Львів : Друкарня Івана Федорова, 1574. – [16], 264, [2] арк. : ил.

Перша точно датована книга, надрукована в Україні. «Діяння та послання апостольські», або скорочено «Апостол», належать до найпопулярніших богослужбових видань православної церкви. У виданні 1574 р. міститься післямова Івана Федорова, в якій викладена історія створення його друкарень у Москві, Заблудові та Львові.

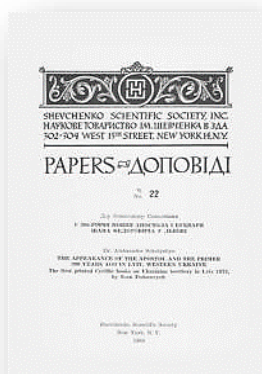
2.

Ісаєвич Я. Д. «Апостол» Львівський 1547 / Я. Д. Ісаєвич // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ : «Наукова думка», 2003. – Т. 1: А-В. – С. 112-113.

3. Ісаєвич Я. Д. Львівський Апостол Івана Федорова // [Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні](#) / Я. Д. Ісаєвич. – 2-е вид., випр. і доп. – Львів : Вища школа, 1983. – С. 52-60.

4. Колосова В. Післямова Івана Федорова до львівського Апостола 1574 р. в аспекті кирило-мефодіївської традиції (до проблеми: духовність українського народу) / Вікторія Колосова // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2000. – Вип. 4. – С. 113-123.

5. Немировский Е. Л. Апостол 1574 // [Немировский Е. Л. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров](#) / Е. Л. Немировский. – Москва : Книга, 1974. – С. 37-72.

6.

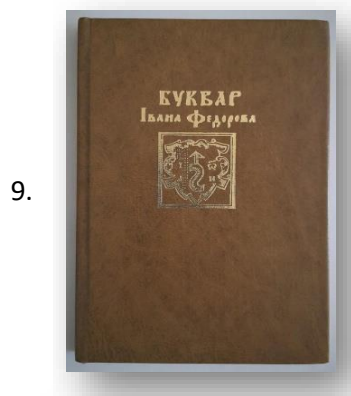
[Соколишин О. У 390-річчя появи Апостола і Букваря Івана Федоровича у Львові](#) / О. Соколишин // Доповіді, ч. 22 / Наук. Т-во ім. Шевченка. – Нью-Йорк, 1964. – 10 с.

7. Палієнко М. «Апостол» // [Малий словник історії України](#) / відп. ред. В. А. Смолій. – Київ : Либідь, 1997. – С. 45.

Буквар 1574 р.

Буквар Івана Федоровича 1574 року : путівник / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; упоряд. : І. Жук, М. Литвин, А. Миронюк. – Львів : Бона, 2015. – 115 с.

Факсимільне видання: Буквар Івана Федорова. – Київ : Дніпро, 1975. – 96 с.

Вашуленко М. Буквар / М. Вашуленко, В. Німчук // Українська мова : енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін]. – [3-тє вид., зі змінами і доп.] – Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 59-60.

11. Ісаєвич Я. Д. Перший східнослов'янський Буквар // [Ісаєвич Ярослав Дмитрович. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні](#) / Я. Д. Ісаєвич. – 2-е вид., випр. і доп. – Львів : Вища школа, 1983. – С. 61-65.

12.

[Казими́рова І. А. З історії формування української лінгвістичної термінології: «Буквар» Івана Федорова \(1574\) / І. А. Казими́рова // Термінологічний вісник. – 2015. – Вип. 3 \(2\). – С. 5-11.](#)

Із позицій лінгвістичного джерелознавства проаналізовано першу східнослов'янську друковану граматичну працю – «Буквар» Івана Федорова. Схарактеризовано зміст, жанрові особливості та джерела цієї пам'ятки. Показано роль «Букваря» у формуванні української лінгвістичної термінології; відтворено семантичну еволюцію лінгвістичних термінів буквар, азбука, грамати́ка.

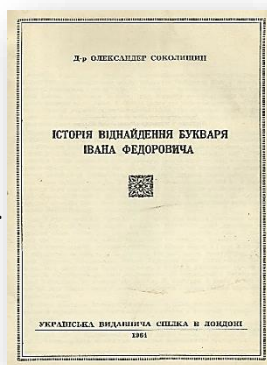
13.

[Клименко О. Перші друковані кириличні букварі та їх вплив на становлення і формування навчальної книги в Україні / О. Клименко // Вісник Львівського університету. Серія Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – 2006. – Вип. 1. – С. 41-54.](#)

Про вплив першого друкованого підручника для початкового навчання грамоти – Букваря Івана Федорова – на становлення та формування цього типу літератури. Висвітлено діяльність основних друкарських центрів на теренах України в XVI–XVII ст., зокрема зроблено книгознавчий аналіз усіх букварів.

14. [Немировский Е. Л. Азбука 1574 // Немировский Е. Л. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров.](#) – Москва : Книга, 1974. – С. 73-82.

15. [Німчук В. Визначна пам'ятка вітчизняного друкарства // Буквар Івана Федорова.](#) – Київ : Дніпро, 1975. – С. 82-96.

16.

[Соколишин О. Історія віднайдення Букваря Івана Федоровича / О. Соколишин.](#) – Лондон : Українська видавнича спілка, 1964. – 12 с.

Відбитка з журналу «Визвольний шлях».

17. У Гарварді зберігають унікальні українські першодруки [Електронний ресурс] // Galainfo : вебсайт. – Режим доступу : <http://surl.li/sjlot>. – Дата публікації : 10.08.2018. – Назва з екрана.

Іван Федоров та друкарство в Україні (70-ті – 80-ті рр. XVI ст.)

18.

19.

Бендасюк С. Ю. Общерусский первопечатник Иван Федоров и основанная им братская Ставропигийская печатня во Львовѣ / С. Ю. Бендасюк. – Львов : Изд. Ставропигийского ин-та, 1934. – 79 с.

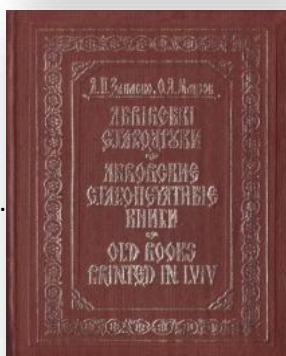
20.

Запаско Я. П. Видання Івана Федорова / Я. П. Запаско, Я. Д. Ісаєвич. – Львів : Вища школа, 1983. – 206 с.

У каталозі дається стислий зміст книг, які надрукував Іван Федоров у Москві, Заблудові, Львові, Острозі. Наводяться відомості про художнє оформлення та зміст кожного із федорівських друкованих видань, вказуються місця зберігання відомих нині екземплярів.

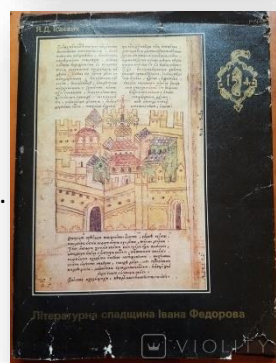
21.

Запаско Я. П. Львівські стародруки : книгознавчий нарис / Я. П. Запаско, О. Я. Мацюк. – Львів : Каменяр, 1983. – 175 с. : іл.

Книгознавчий нарис розповідає про львівські стародруки, які стали надбанням скарбниці вітчизняної культури.

22.

Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова / Я. Д. Ісаєвич. – Львів : Вища школа, 1989. – 191 с.

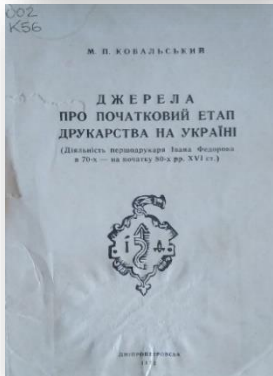
У монографії представлена літературна спадщина Івана Федорова – передмови і післямови до його видань. Розглядаються окремі видання Івана Федорова, характеризується підготовка ним до друку основного тексту книг і їх редагування, дається літературознавчий аналіз авторських текстів, виявляються оригінальні риси його літературної творчості.

23.

[Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні](#) / Я. Д. Ісаєвич. – 2-е вид., випр. і доп. – Львів : Вища школа, 1983. – 155 с.

У монографії, яка видана до 400-річчя з дня смерті першодрукаря Івана Федорова, висвітлено виникнення друкарства на Україні. Проаналізовано вагомий внесок Івана Федорова в розвиток культури і зміцнення міжслов'янських зв'язків. У книзі охарактеризовано всі видання Івана Федорова, включено документи про діяльність першодрукаря та продовжувачів його справи.

24.

Ковальський М. П. Джерела про початковий етап друкарства на Україні. (Діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70-х – на початку 80-х рр. XVI ст.) : посіб. для студ. / М. П. Ковальський. – Дніпропетровськ : [Друк. ДДУ], 1972. – 83 с. : іл.

25.

[Маслов С. І. Друкарство на Україні в XVI-XVIII ст.](#) / С. І. Маслов ; УНІК. – Київ, 1924. – 37, [2] с.

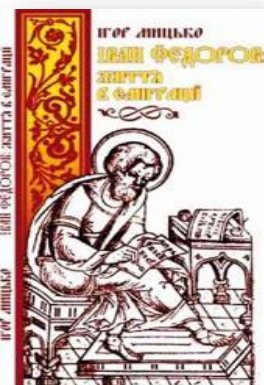
Відбитка з «Бібліологічних Вістей», 1924 р. Ч. 1-3.

26.

Маслов С. І. Українська друкована книга XVI-XVII вв. / С. І. Маслов; УНІК. – Київ : Держ. вид-во України, 1925. – 76 с. – (Науково-популярна бібліотека книгознавства ; вип. 4).

27.

[Мицько І. Іван Федоров: життя в еміграції](#) / І. Мицько. – Острог : [Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія»], 2008. – 132 с.

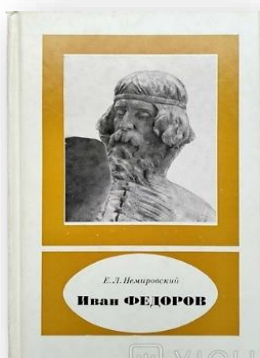
28.

[Немировский Е. Л. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров](#) / Е. Л. Немировский. – Москва : Книга, 1974. – 224 с.

Книга раскрывает малоизвестные страницы жизни и деятельности Ивана Федорова в Украине.

29.

Немировский Е. Л. Иван Федоров, около 1510–1583 / Е. Л. Немировский ; отв. ред. А. А. Чеканов. – Москва : Наука, 1985. – 318 с. – (Научно-биографическая серия).

Автору вдалося знайти і опублікувати раніше невідомі актові матеріали про Івана Федорова.

30.

Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.) : зб. док. / [упоряд.: Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський, О. Я. Мацюк [та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1975. – 344 с.

Збірник видано до 400-річчя книгодрукування в Україні. До нього ввійшли майже всі документи про діяльність Івана Федорова.

31.

Романовський В. Друкар Іван Федорович, його життя та діяльність / В. Романовський // Труды інституту книгознавства / за ред. Юр. Меженко ; УНІК. – Київ : Держ. вид-во України. – 1926. – [Т. I : Українська книга XVI–XVII–XVIII ст.](#) – С. 1-55.

У виданні проаналізовано розвиток книгодрукування в Україні у XVI–XVIII ст., висвітлено життєвий шлях і діяльність Івана Федорова, досліджено українські стародруки, орнаментацию книг, палітурну справу, надано матеріали до словника українських граверів тощо.

32.

[Свенціцький І. С. Початки книгопечатання на землях України : в пам'ять 350-ліття першої друкованої книжки на Україні у Львові 1573–1574 р.](#) / І. Свенціцький. – Жовква : В печ. монастиря чина св. Василя Вел., 1924. – 85 с.

33. [Кто такой Иван Федоров \(Федорович\)?](#) // День. – 2011. – 20 янв. (№ 9).

[Литвин Т. Л. Наукові розвідки Івана Крип'якевича про Івана Федорова / Тамара Литвин // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника.](#) – 2011. – Вип. 3. – С. 531-556.

Статтю присвячено життю та діяльності Івана Федорова, засновника найдавнішої львівської друкарні XVI ст.

35. Петрушевич А. О начале книгопечатания на Руси вообще, а в городе Львове в особенности / А. Петрушевич // Временник Института Ставропегийского с месяцесловом. – Львів, 1884. – С. 3-18.

36. Черниш Н. Початки українського друкарства у дослідженнях Іларіона Свенціцького та Івана Огієнка / Н. Черниш // Вісник Книжкової палати. – 2005. – № 6. – С. 40-44.

